

Oğuzcada Karlukça Özellikler

Kharluq Characteristics in Oghuz Dialect

Sorumlu Yazar

Mehmet HazarDoç. Dr., Düzce/Türkiye,
Düzce Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili
Anabilim Dalı

mhazar.nev@gmail.com

orcid: 0000-0002-3158-3785

Atıf CitationHazar, M. (2024). Oğuzcada
Karlukça Özellikler. *BABUR
Research*,
3 (2), 27-51.**Gönderim Submitted**

02.07.2024

Revizyon Revision

16.08.2024

Kabul Accepted

01.09.2024

Yayın Tarihi Publication Date

31.12.2024

Öz

Bu çalışmada Oğuz grubu ağızlarında Karluk Türkçesinin izleri aranmıştır. Oğuzca özellikler ve benzerlikler ise Çağatay Türkçesinde tam tersi bir bakış açısıyla incelenmiştir. Şimdi Oğuz grubunda (Salar, Türkmence, Azerice, Gagavuz ve Türkiye Türkçesi ve lehçeleri) Güneydoğu Türkçesine ait söz varlığı özelliği üzerinde Karluk özellikleri gösterilmektedir. fonetik ve morfolojik olarak örnek alınan Mahdum Kulu'ya da yer verilmiştir. Ayrıca, Karluk dili ile ilgili dil politikasına değinilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Karluk Türkçesinin Türk dili tarihindeki yeri ortaya konulmuştur. Bilgileri destekleyen harita, diyagram ve tablolar da gösterilmiştir. Karluk ismi yeniden vurgulanarak bağımsız bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç kısmında ise somut verilere dayanarak çıkarımlarda bulunulmuştur. İleriki çalışmalara veri sağlamak amacıyla yeterince zengin bir bibliyografya sunulmuştur. Bu çalışmadaki fonetik olaylarının analizinde ortaya çıkan dil tarihi, lehçe karşılaştırması, ses değişiklikleri, morfolojik özellikler, söz varlığı irdelenmiş ve Altay kuramı çerçevesinde üzerinde durulmuştur. Böylece konu Oğuzca <=> Karlukça olarak iki şekilde eş zamanlı olarak dilsel analizle incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Altayistik, fonetik, söz varlığı, Karluk, Oğuz.

Abstract

In this study, traces of Kharluq Turkish were searched in the Oghuz group dialects. Oghuz features and similarities were studied in Chagatai with the opposite point of view. Now, in the Oghuz group (Salar, Turkmen, Azerbaijani, Gagauz and Turkey Turkish and dialects), Kharluq features are shown on the vocabulary characteristic for South-East Turkish, phonetically and morphologically. Mahdum Kulu, from which the sample was obtained, was also included. In addition, the language policy concerning the Kharluq language was also mentioned. In preparation for all these, the place of Kharluq in the history of the Turkish language was shown with maps, diagrams and tables. The name Kharluq was re-emphasized and an independent evaluation was made. In the conclusion part, inferences were made based on concrete data. A sufficiently rich bibliography is presented, which is used to provide data for further research. In this study, language history, dialect comparison, phonetic changes, morphological features, vocabulary that emerged in the analysis of semantic events were also emphasized within the framework of Altai theory. Thus, the subject has been examined in two ways, as Oghuz <=> Kharluq, with linguistic analysis.

Keywords: Altaistic, phonetics, vocabulary, Kharluq, Oghuz.

Giriş

Batıdaki alan yazınının şarkiyat tetkiklerinde Karluk adı, Kharluq/Khaluq veya Kharlukh diye geçer. Ayrıntılı malumat tetkik edilen eserde *-al-dhahab wa-ma'adin al-cawhar* = Mürücü'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher **مُرُوجُ الذَّهَبِ وَ مَعَادِنُ الْجَوْهَرِ** - geçer (Mas'udî, 1861: 150). Türkiye'de Karluk grubundan Çağataycadaki Oğuzca unsurlar çalışıldı (Kaymaz, 2004: 204). Altayistik irdelemeyle karşılaştırmalı olarak verilen bir örnek Karluk grubu Türk lehçelerinde Oğuz Türkçesinin etkisini göstermesi bakımından yeterli olacaktır.¹ Hatta eski Karluk lehçesi olan Karahanlıca dönemi eseri Divânu Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud iki yüzün üzerinde sözcüğe Oğuzca kaydı düşmüştür (Karahana, 2009: 11). Harezmi Türkçesinde de eser üzerinden (Fal Kitabı'ndan) imladan başlayarak dil özellikleri olan Oğuzca unsurlar tespit edilmiştir (Onur, 2020: 4). Her ne kadar “Çağatay Türkçesinde görülen ‘Oğuzlaşma’ya mukabil, Osmanlı Türkçesinde ‘Çağataylaşma’ hâdisesi ortaya çıkmamıştır.” (Şen, 2014: 98) ve genel değil şahsi (Tekin, 1974: 69) denilse de bu makalede tersinden bir bakış açısıyla Oğuzcada Çağatayca (Mert, 2017: 107) yani Karluk Türkçesi unsurları irdelenerek konunun iki yönlü (Karluk Türkçesi <=> Oğuz Türkçesi) karşılaştırılmasının tamamlanması sağlanmış olacaktır. Çünkü Ana Türkçe dönemindeki Ana Karluk Türkçesi (Süleymanov, 2002: 316) diyalekti başlangıçta Horezm Türkçesinin lehçeler şeklinde ayrışmasına kadar hâkim unsur olan Eski Türkçe döneminin ölçünlü dili olmuştur. Karluk Türkçesinde en önemli metin *Kutadgu Bilig*'tir (Köprülü, 1976: IX).

Selçuklu ve sonrası Türk beylikleri dönemi Türkçesi Kıpçak ve Karluk Türkçesi etkisine girmiştir (Lindsay, 2016: 90). Oğuzların ilk edebi dilinde Karluk Türkçesine ait unsurlar tespit edilmiştir (Napolnova, 1989: 331). Bu etkinin getirdiği unsurlar *olga-bolga* meselesini oluşturan bir nevi XI-XIII. asırdaki geçiş dönemine ait karışık dilli eserleri (*Kıssa-yı Yûsuf*, *Kuduri Tercümesi*, *Behcetü'l-Hada'ik Fî Mev'izeti'l-Halâik*, *Mevlâna'nın eserlerindeki Türkçe şiir ve ibâreler*, 1343 tarihli *Feraiz Kitabı*, 1549 tarihli *Kitâb-ı Gûnya*, Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vusûl*'ünden ihtisar edilen Ebu'l-

¹ *gövde* -Söz başındaki ötümlülük Karluk Türkçesindeki Oğuz Türkçesine ait bir unsurdur. - < ET *kövtö+η* “ceset, beden” [Jap. *kafo* “başın yüz tarafı” -muhtemel ki Ar. *k'f'a* “ense” de köken olarak karanlık devirlerde Altay dilinden diğer dillere verinti olarak yayılmış. - < **gēpa* < **gēp+de* “vücudun üst tarafı” < **gē*. “karnın şişmesi” -p “kadavra, ceset”] Manç. *xefali* “karnın” > -nazal η düşerken söz sonunda ünlü açıklığına sebep olduğundan yarı-açık *ä#* ünlüsü oluşur. Özb. - Y. Uyg. *gävda* “gövde”, Çuv. *xevte* “boy, vücut; güç, kuvvet; tavır”, -organda bütünlük ifade eden isimden isim yapan ek + η > +n eki- Kırg. *ködön* “gövde”. Trkm. *gövre* < (orta hecede iki ünlü arasında *ø* < *VgV* erimesiyle ünsüz düşmesi) < **gēburga* > Moğ. *qabirğa(n)* “göğsün yanı; yamaç”. Yine *keber*- “şişip çatlamak” sözcüğünün kalın sıraya geçmesiyle *kabar*-, tekrar ince sıraya geçmesiyle *geber*- hep aynı köke dayanır. Ayrıca *gibi* < *kipi*, *kip* “kalıp, şekil” -Yak. *kiep*- < *kép* < **gēp* şeklinde yine aynı köke dayanır. Ses yarılmış sonrasında araya sürekli ünsüzün (fricative konsonun) girmesiyle oluşan gerilme ses olayı vasıtasıyla Mog. *kege(n)* ise *köbege* “şekil” kelimesiyle aynıdır. Fiil kökteşi **gēp*- “çiğnemek; mecazen konuşmak” ise muhtemelen karanlık dönemde Farsçaya *gab* “lakırdı” > Özb. *gep* diye geçmişken Türkçede *geve+le-* şekli vardır. Ayrıca *geveze* < Far. *geb(e)+* Far. *zen* “(söz) vurma” şekli de oluşmuştur. Görüldüğü gibi morfo-fonolojik ve fonolojik başkalaşma ile kelime türetme eskicil dönemlerde başlamıştır.

Berekât en-Neseff'nin Şehrül *Menâr*'ı ve *Kitâb-ı Güzîde*'yi) hatırlatmaktadır. Karışık dilli eserlerdeki dilsel özellikler Eski Türkiye Türkçesinden sonraki dönemlerde pek rastlanılmadığı hâlde bu söz dağarcığı Türkmençe şekliyle görülmektedir (Kara, 1998: 133): *aylak* “oraya” (Trkm. *eylk*), *ayrıldığa* “ayrıldık işte”, *bulak* “buraya” (Trkm. *beylk*), *cahan* “cihan, dünya”, *die* “yalnız”, *karıldığa* “bir tarafa eğildik işte”, *geldi-le* “geldik ya”, *mezemek* “benzemek”, *şehir* “şehir”, *yeni* “yeni”, *yiplik* “iplik”.

Aslında XV. asırda Muhammed bin Baydur'un ifade ettiği “olga-bolga” tabiri, karışık dilli eserleri değil, Doğu Türkçesini anlatmak için kullanılmıştır (Ercilasun, 2009: 437). Hatta Türkmenistan'ın meşhur şâiri Mahdumkulu'nun aynı dördlük veya aynı dize içerisinde her iki şekli kullanılması bu yaklaşımı haklı çıkarmaktadır (Kara, 1998: 133):

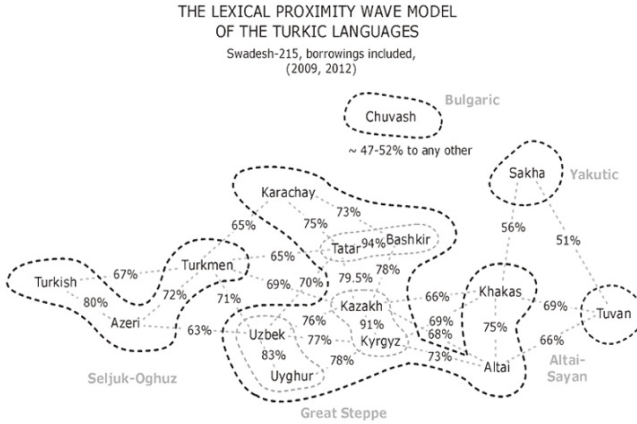
Ömrü *olsun* beş yüz yıldan ziyada,
Rekabıda düşman yörsün pıyada,
Özü hem süsenden *bolğul* azada,
Sapar kılğu bir gün ağaç at bilen.
Ger enayet *bolmasa* senden, açılmaz yolumuz,
Tutğun *olar* dayıma, *bolmaz* küşat ıkbalımız,
Cebr ile bimar *olup*, aşufta *bolğan* halımız,
Rehm edip, sen sormasa, bir ayrı yarım galmaz-a.
Namarda mert *olan* kişi il *bolmaz*.

O. N. Tuna ise derslerinde ısrarla “Müşterek Orta Asya Türkçesi” adlandırmasını kullanarak daha sonra merkezden uzaklaşıncı lehçelerin yeniden oluşmaya başladığını ve en önemli fonetik unsurun ise söz içi, ek başı ve söz sonundaki /G/ ünsüzünün farklılaşmasının -daha sonra Hazar Tamgası (geçmişten günümüze, kelimenin başından sonuna doğru örtüşen ses değişimleri)² adı verilen- “sıralı kural kaidesinde” Orta Türkçe ve onu takip eden Yeni Türkçe döneminde belirleyici olduğunu vurgulardı. Oğuz esası üzerine ölçünlü olmaya başlayan ve kendi döneminde fâsîh/katıksız Türkçe olarak adlandırılan Eski Türkiye Türkçesi kendi karakteristik özellikleriyle Osmanlı Türkçesine zemin hazırlarken Karluk Türkçesi özellikler ise tek tük olarak ağızlarda kalmaya başladı (Sarıca, 1994: 126).

Tarihleme belirsiz olsa da Ana-Türkçe MÖ 730-425 civarında ilk dallarına Proto-Kıpçak-Karluk, Proto-Yakut ve Proto-Orhun-Oğuz- Karahanlı (Eski Doğu Türkçesi, ŞAZ) diye ayrılmış olabilir. Bu durum Ana-Türkçenin yaklaşık MÖ 1000- MS 425, Ana Bulgar Türk dili (Eski Batı Türkçesi, LIR) MÖ 1000 civarında batıya gitmek için ayrıldığından yani Ana-Türkçe başlangıcı 3000 yıl öncesiyle tarihlendirilmektedir.

² 1- İT *#K3 (p, 8, 9), 2. Kök vokalindeki birincil uzun ünlü AT V:/, 3. EBT-EDT L döngüsü; 4. ET d/, 5. Orta T /G/, 6. Yeni T Kzk. önce ş > s sonra ç > ş ve Başk. - Yak. s > h ile Kuman diyalekti izi olan Muğla ağızındaki s > h *hiz* < *siz* (Akar, 2018: 190).

LIR Türkçesi ŞAZ Türkçesinden daha eskicildir. Sonra Çuvaş Türkçesi ile beraber “Kelime başı #S Grubu”nu oluşturan Ana-Yakut Türkçesi tahminen MÖ 200’lerde ayrılırken *Argu* diyalektine dayanan -aşağıda tabloya eklenen- Halaçça³ ise 3. arkaik ve Yakut Türkçesi ile beraber kök vokalindeki birincil asli uzun ünlülere ait özellikleri koruyan lehçe olarak MS 400’lerde İran’ın Kum kenti muntikasına yani dönemin güney bölgesine iner. İlk Türkçe ise Sümerlerle beraber yukarı Mezopotamya’da yaşadığı MÖ 3500-5000’li yıllara uzanarak en eski dil unvanını hâlen korur ve Türk lehçelerinde uzak lehçeler dâhil farklı periferik dillerden ödünçlemelerine rağmen -her ne kadar bağlamdan uzak olarak seçilmiş kelimelerle lehçe yerine dil dense de (Tekin,1978: 182)- “*dalga modeli*”ne göre anlaşılabilirlik oranı %47’nin altına düşmez. Türkistan’daki ikinci yüksek anlaşılabilirlik oranı ise %83 ile Karluk grubundadır. Gruplar arasında ortalama anlaşılabilirlik oranı ise yaklaşık % 65’tir (Lindsay 2016: 10, 55). Bu oranın haritavari şemasından önce Türk dünyasını kuşbakışı yerküre üstünde gösteren harita verilerek anlaşılabilirlik sağlandı:

Halaç.

Oğuz Han’dan yani MÖ 209-174’den (35 yıllık kağanlık döneminden) Oğuz Han Destanı’nın yazıldığı döneme kadar Türk âlemini adları zikredilen şu boylar temsil etmektedir: Oğuz (Türkmen), Uygur, Kıpçak, Kanglı, *Karluk* ve Kalaç. Oğuzlar, Oğuz Han’ın 24 torunundan inmişlerdir. Uygurlar Oğuz Han’ın öz kavmi veya ona itaat eden Türklerdir. Kıpçak, Kanglı, *Karluk* ve Kalaçlar (> Halaçlar) da Oğuz Han’ın beylerinden türemiştir (Sümer, 1999: 364, aktaran Korkmaz, 2010: 7).

³ Halaçları sadece Oğuzlarla değil aynı zamanda Karluklarla özdeşleştiren kuramlar vardır (Bosnalı,2016: 272). Ancak Halaçların MS 400 yıllarında Köktürk yazı dili oluşmadan önce genel Türkçeden ayrılan kök vokalinden sonraki d/yi koruyan, söz başında #h < #p (Halç. *hōw* “ev” < *hev* < **heb* [ET *eb*] < **p^heb* >> Özb., Kzk.-Kırg. vd. *üy* ~ Alt.-Tat. ve Uyg. *öy*) şeklinde Ana Altaycadaki *p ünsüzünün izini koruyan tine Ana Türkçe kök vokalinde bulunan birincil uzun ünlüyü aşırı uzun ünlü -*hā*“çuk- “acı, ağrı” - olarak koruyan *Argu* lehçesinin temsilcisi olduğu malumdur. Türk lehçeleri tipolojik ve genetik dağılıma göre 6 kola ayrılmıştır. Bunlardan biri de VI. sıradaki *Argucanın* mümessili Halaççadır (Johanson, 1988: 42).

Orta Türkçe dönemindeki devletin bir adı da kadim bir kavimin -*T'u-chüe A-shi-na* hanedanının bir kolunun (Ölmez ve Kaçalın, 2011: 3)- yönetimini temsil eden *Karluk* Karahanlı (Hakaniye) devletidir. Hakaniye ve Kaşgar (> Yeni Uyurca) Türkçesi Karluk Türkçesidir. Zaten Köktürklerle alakalı olduğu için (Köprülü, 1976: 134-135) bu doğaldır. “Çünkü VIII. asrın ikinci yarısında güney Kazakistan ile Jetisu’da iktidar -80.000 askerli bir ordusu olan- Karluklar’ın eline geçmeye başladı. 766 yılında -Farsçada âb ‘su’ + sū ‘taraf’ı, “nehir” anlamındaki, Budist, Nasturi, Zerdüş ve Müslüman- 20.000 nüfuslu, İpek Yolu’nun ana merkezi- *Suyab* şehri artık Karluk Devleti’nin başkenti oldu.” (Jandaarbekov, 1997: 157).

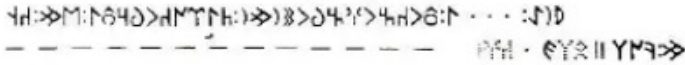
Makalenin hacmini artırmamak için hakkında doktora tezi hazırlanan ve VI. asırdan itibaren izlenebilen, Moğol istilası zamanında bir kısmı *Karluk*⁴, *Bulak*⁵ ve (güzellikleriyle meşhur) Çiğil⁶ adıyla Anadolu’ya gelen, VIII. asra kadar Üç Karluk (Çin. *Moou-lo*, *Thce-se* ve *Ka-şe-li*) diye bilinen -*Bistan*, *Haym*, *Beriş*, *Biskul*; *Bulak*,

⁴ XV. asra kadar Anadolu’ya gelip yerleşimlerini tamamlayan 19 köy, 8 mezra, 7 cemaat, çiftlikler ve mevkiller tespit edilmiştir (Yakupoğlu 2004: 196).

⁵ *Bulōak* “pınar”: Özb. *buloq* < *bulk* “onomotophe, suyun yerden fokurdayarak çıkma sesi” +*a*- > *bulga*- “su ile toprağın kaynaşması, bulanma” > *buŋ/muŋ*+ “sıkıntı” *a*- “kumıldamak, yerden kaynamak” > *buŋ+a-r* > *puŋar* > *bnar* ~ Oğuz. **bnar* “su gözü, göze” ~ *muŋar* > *puŋar* > *pnar*; Ağz.: Malatya-Pütürge *piyer* < *pnar* < Batı And. ağz. *puŋar* “çeşme”, *puŋar* > *bugar* > Kars, Rize, Ordu, Gümüşhane ve Samsun *puŋar* “pınar, çeşme ve kuyu” ~ Zonguladak- Safranbolu *buŋar* “çeşme, pınar” > Ezurum *puhar*, Kütahya-Altınkaş *bahar* “güsülhane”.

⁶ 751 yılında görülemeye başlayan Karluklar (766-943) 177 yıl hâkimiyet süren Karluk devletinde 776 yılında *Almalık*, *Kayalık* ve *Hazara* -ki bugün Özbekistan, İran ve Afganistan’da-Afganistan’da 1248 hane Karluk yaşamaktadır- Hazara diye bir yerleşim yerleri var- beylikleri vardı. Diğer Karluklar 1221’den -yani Almalık Beyi Ozar ve onun haleflerinin faaliyetlerinden sonra-*İndüs* boylarına indiler. XVI. asırda Hazar civarında görüldüler. Selçuklular zamanında Anadolu’da 7 Karluk köyü vardı. Bugün Afyon, Amasya, Bahkesir, Çorum, Malatya, Nevşehir, Uşak illerinde Karluk adıyla köyler bulunmaktadır. Az da olsa XVII. asırda bazı Karluklar Özbek sarayı protokolü arasında görüldü. XX. asırda ise bir kısmına Afganistan’da (Büzürg şehrinde) rastlandı. Son olarak Enver Paşa’nın Basmacılık Hareketi’nde yer aldılar. Devletleri yıkıldıktan sonra Peçenek ve Uzlar gibi bir varlık gösteremeyip eriyerek kayboldular (Salman, 1973: 97, 101, 156).

Kükerkin; Tuğsi ve *Çiğil*⁷ (Çik ~ *Sekele*) boyları olan (Gömeç, 2001: 431) -Karluk Türklerinin tarihine girilmedi (Salman, 1973: 130). Her ne kadar MS 413 Çin kaynaklarında *Ko-lo-lu* denilen bu Türk boyu Uygur kağanlarından Moyun-Çor dönemine ait Şine Usu Yazıtı (MS 759) güney cephe 1-2. satırda “Bolçu Ögüz’de Üç Karluk orada vurdum” ve 5. satırda

k(a)rl(u)k+ıǧ t(a)b(a)r+ın (a)l(i)p ... b(a)r-m(u)ş “Karlukun davarını alıp ...gitmiş” ifadesiyle (Gömeç, 2001: 433) *Karluk* adı kar ile bağlantı kurularak “kar yığını” şeklinde izah edilmesi gelenek hâline gelmişse de aslında *Karluk* < *kār+ø+luk* < **kā-koymak*”-^{l2} “yoğun” +uğ̌ “yoğun olan” +lağ̌ “kalabalık yer” şeklinde izah edilmelidir.⁸ Kökteş olarak ikiye ayrılmıştır: *kar-* “katmak, yığmak” < *kar+ur-* < *kar+(g)ur-* < **kāl*² > **kār* > *kar+man* “karışık”. Türk kavim adlandırmalarındaki *oğuş* “kabile” < *oğ+ul*² > *oğur* [~ *kır(+t)* ~ *gur*] > *oğuz* > *vuz* > *uz* (Uygur < *ığ̌+oğur*; Başkır ~ Başkurt < *baş+ogur*; Gagauz << **kög+oğuz*) gibi benzerlik ve mübalağa yani yoğunluk ifade eden {+mAn} ekiyle *Gökmenler, Karamanlı, Kölemen, Türkmen* vb. adları da vardır. Bir de DLT’te *karlukla(n)-* “Karluklara nispet etmek, Karluk kabul etmek; Karluk kılığına girmek” ifadesi var (Gezer, 2019: 520). Ayrıca Oğuz Han destanında “Baş ol beylere sen de burada kal. Sana *Karluk* diyeyim. Ölümsüz adını al.” diye geçmesi bize **kā-* köküne götürdüğünde *kal* “yoğun” yanında kökteşi *kal-* “ölümsüz olmak, baki olmak” fiilini de ispatlar. Demek ki halk etimolojisine benzeyen *kar* ifadesi yerine “kalabalık” anlamındaki *kar* < **kār* kelimesi esas alınmalıdır. Yine *kara* “halkın kalabalığı, sıradan” anlamıyla da ön ad (sıfat) olarak kullanılmıştır. O zaman {+A} ekini yeniden izah etmek gerekir: Tıpkı üye “üstte” <üz “sath” <*yüz* < **δūr*² < **δül*² > -gerilme ile- Moğ. *nigur* “yüz” gibi. Şekil olarak benzeri zarf-fiil (bağ-fiil) eki{-A} tasvirî fiili kullanımdan düştükten sonra geldiği fiili isimleştirmesi gibi, yine nadiren pekiştirme görevinde (*aş-/aşa-* “alt etmek, yenmek”, *ır-/ira-* “uzaklaştırmak”, *tar-/tara-* “dağıtmak” gibi) kullanılan fiilden fiil yapma eki {-A-} (Koca ve Koca, 2021: 194) Eski Oğuz Türkçesinde kelimeyle kalıplaşmış karanlık dönem arkaik kategori değiştiren ve önce yönelme

⁷ *Çiğil* veya *Çiyil*, VII. yüzyıldan beri İssık Gölü (*Issikköl* “kutsal göl” < **d-uk kö-l* “Tanriya kurbanın adandığı göl”) etrafında oturan, Çinli tarihçilerin yazdıklarına göre “altı chu(cu) boyu”na ait olan iki boy’dan veya Chumuhun, Chuyue ve Chumi boyları olabilirler. Çiğiller dine aşırı düşkünlükleri ile tanınırlar. İlk gelen bilgilere göre Çiğiller Mani dini, sonraki kaynaklara göre Nestorian Hıristianlığın tesiri altında kalmışlardır. VII. yüzyıl ortalarında Çiğiller (Çince: Chuyue), Chumuls (Çince: Chumi) ve Karlukların (Çince: Kelolu) Batı Türk yagbusu olan aru (Çince: Helu) tang hanedanlığına karşı yaptığı isyanla tanınır. Bu yagbunun adı, aru, Türk Maniheizmce *arig* sözü ile (*arig dıntar* “saf rahip” gibi) özdeşdir. Çiğil, Yağma, ve diğer Türgiş, Toxsı (Tukhs) boyları Orhon Türklerinden geriye kalanlar tarafından, birleşerek Karluk birliğini kurdular, bu birliğin tahminen tarihçesi, IX. yüzyıldan beridir. ilk defa Çiğil’dan “history of the sui dynasty” (581-680) Chji-i < Chigil bahsedilmiştir. Çoban Yıldızı’nı Rab kabul eden uysal kimselerdir (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 53).

⁸ DLT’te haklarında “Allah’ın bileceği kadar çok oymağı vardır.” denilmektedir (Bilgili, 2019: 30).

ad durumu eki olan ara ek {+A} sonra yapım eki statüsüne geçmiştir. Onun için “Karluk Yabgusu Arslan Han (veya Bilge Kül Kadir Han) kendini bozkırlar hâkimi olarak ilan etmiş ve **Kara Hakan** unvanını almıştır.” (Bilgili, 2019: 37). Kıpçakçada sonant uyumu sebebiyle daha sonra -ki Doğu Roma Oğuzlardan önce Kıpçaklarla tanıştı- Batı kaynaklarında Başkurt gibi kelime başında ünlü düşmesiyle *Cord* [Kurt ~ Kürt] < *ogur*²+*t* “Oğuzlar” > yani {+(ö)k} pekiştirmesiyle *Karduk* “Kürtler” < *kord*+*ök* denilmesi Oryantalist menfaat gereğidir.

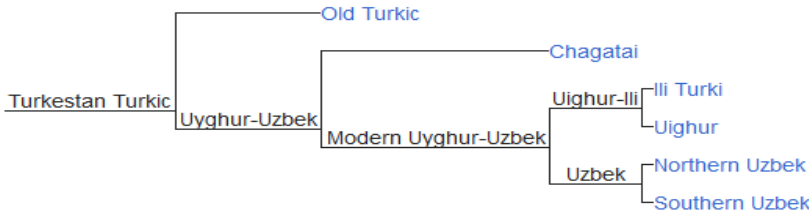
MÖ 3500’lü yıllardan beri Fransızların Türkçe konuşulan yer anlamına *Turqia*, Arapların *Ed-Devleti’t-Türkiyye*’den aşına olduklarından dolayı Türkiyye dedikleri ve Misak-ı Millî hudutları dâhilindeki Türk yurdunun adı böylece değiştirilmeye çalışılmaktadır. Neticede yağış yoğunluğunu ifade eden Özb. *qor* “kar” [*ka°r*] < AT **kār* kelimesinin de şimdi böyle yazılmasının sebebi her ne kadar kök vokalindeki birincil asli uzun ünlüye dayansa da yine Rus Oryantalist Özbek dili bilimcisi misyoner Yegenev D. Palivanov’un (1891-1938) dil politikasının artık silinmesi güç olan “*dil kirliliği*” kalıntısıdır. Zaten ünsüz uyumunun kaldırılmasından sonra ön ünlü /ö-ü/ ayrımının da yok edilmesi ve ünlü uyumunu koruyan /l/ ünlüsünün ortadan kaldırılmasıyla dil uyumu bozuldu. Özbek Türkçesinin Yeni Uygur Türkçesi ile en temel farkı bu dil uyumsuzluğu oldu. Bu sebepten ötürü Türk dili lehçeleri içerisinde dil uyumunun bozuk olduğu tek lehçe de Özbek yazı dilidir. İstanbul gibi Semerkant payitaht Türkçesi yerine Sart şivesine dayanan -her ne kadar kök vokalindeki birincil uzun ünlüye uzansa da alınma kelimelerdeki aslı uzunluklarıyla beraber yuvarlak “a” / o / [a°] telaffuzuyla- İrani ve Tacik aksanlı taşra halk dili olan Fergana ağzı 1966 depreminden sonra Taşkent’e yerleştirilen İran sınırlarına yakın Sart köylülerinin bozuk aksanlı ağzı sonradan Taşkent burjuvazisini oluşturan şehirli Özbeklerin standart aksanlı ölçünlü dili oldu. Bu harf inkılabına bakıldığında Atatürk’ün ne kadar başarılı olduğu anlaşılacaktır. Maalesef hâlen Özbeklerin

-özellikle ünsüzlerde İngiliz kodlamalı olan- alfabe tartışması bitmemiştir.

Sonuç olarak *kar* “yoğun” kökünden *kara* ve *karluk* kelimeleri türetilmiş ve kökeni < *kā- “koymak” -l² “yoğun” +uğ olarak tespit edilmiştir.

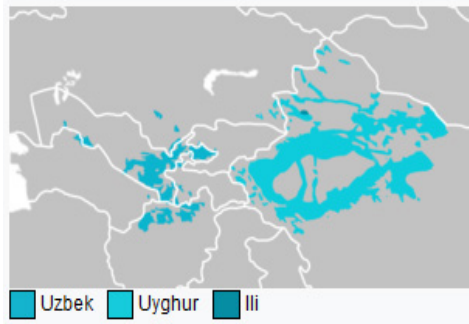
1. Karluk Türkçesinin tarihçesi

Bu kadim Türk boyunun tarihi Asya Hunları yani kök vokalinde birincil uzun ünlülerin bulunduğu Ana Türkçe (Proto-Turkic) devrine kadar iner ve Türkistan Türkçesi haritadaki görünümüyle beraber aşağıdaki gibi iki ayrı şemada yerleştirildiği gibi sınıflandırılır (Austin, 2008: 145):

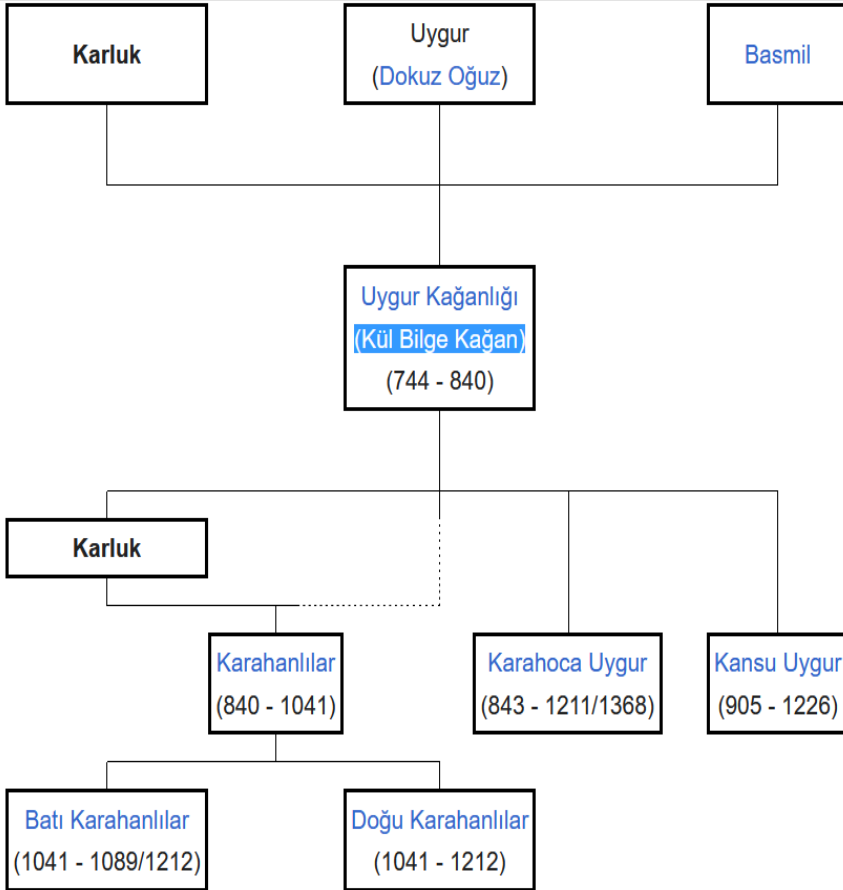

Proto-Turkic Ana Türkçe V:/	Common Turkic Genel Türkçe d/ > y/	Karluk	Western Batı	Uzbek/O'zbek Özbek
			Eastern Doğu	Uyghur İli Turki Chagatai Karakhanid Khorezmian

Aşağıdaki haritaya Kazakistan ve Çin'de yaşayan -Karl. *sarığ* > *serik*; *tag* > *taw* gibi-Kıpçak Türkçesi tesirindeki İli Türkçesinin altında -Japoncanın Aynucası ile alakası olmayan- yok olma tehlikesi altındaki ve sayıların Farsça olduğu Çin halkından Eynu Türklerinin de diyalekti *Eynuca* diye eklenebilir.

VI. asrın 2. yarısında Birinci Gök-Türk Devleti'nin Doğu ve Batı kesimleri arasında, *Zaysan*, *Alagöl* ve *Urungu* göller üçgeni içerisinde üç boy hâlinde oturan ve aşiret yapısı *On Ok* boyundan gelen Karluklar (Üç Oğuzlar) -şüpheli bir şekilde Karşgarlı Mahmud'a göre *Türkmen Karlukları* (Chönig, 2004: 48)-, komşularının bazen birine ve bazen de diğerine tabi oluyorlardı. VII. asrın ortalarına doğru bölgede meydana gelen Çin taarruzu (656) tesiri ile İrtiş Irmağı sevahilinde oturan Karluklardan bir grup *Beşbalık* şehrinin kuzey-batı taraflarına doğru göç etti. Aynı dönemde Altay Dağlarından indiği anlaşılan diğer bir Karluk grubu da Ötüken taraflarını tavattın edinmişti. On Okların yabgusu oldular. Karahanlı devleti olarak Türkleri yönettiler. Karlukların idaresi bir şema ile şöyle gösterilebilir (Barthold, 1968: 196):

Karluk Türkçesi Orta Türkçe dönemindeki Horezm-Kıpçak Türkçesi adlandırılması gibi Çağdaş Türk Lehçeleri döneminde de Kıpçak-Karluk grubu olarak adlandırılıp tasnif edilmektedir (Lindsay, 2016: 122):

Kipchak-Karluk

Karluk

A. Kazakh-Kirghiz

a. Kirghiz

- aa. Xinjiang Kirghiz
- ab. Fergana Valley Kirghiz?

b. Kazakh

- ba. Karagash Nogay
- bc. Khwarezm-Kıpçak Uzbek
- bd. South Kazakhstan Oghuz

c. Karakalpak

- ca. Northeastern
- cb. Southwestern
- cc. Fergana Valley?

Chagatai

A. Uyghur (New Uyghur)

a. İli Turki

B. Lop Nur

C. Aynu

Uzbek

B. Northern Uzbek

C. Southern Uzbek

Eski Türkçe devrinden sonra Uygur-Kıpçak ve daha sonra Oğuz-Kıpçak Türkçesi tesiriyle gelişmeye başlayan Çağdaş Türk Lehçelerinin bir dalı da Karluk-Uygur grubudur. Karluklar XII. asrın ortalarına kadar Karahanlı ve Büyük Selçuklulara karşı Kara Hitaylıların yanında yer aldılar ve günümüz Özbekistan coğrafyasında o dönemde yaşayan Karluklar da Karahanlı idaresine başkaldırmaktaydılar ancak başkentleri Kayalık'ta ortaya çıkan kazıdaki Ulu Cami'den XII. asırda Müslümanlaşmaya başladıkları anlaşılır (Kutlu, 2020: 121). X. ve XIII. asırda Karluk grubuna dâhil olan lehçeler Karahanlılar döneminde batı ve doğu Hun grubu lehçeleri ile Farsçanın (İran ve Tacik dillerinin) etkisi altında gelişmeye başlar. Bu dönemde Karluk Türkçesi Eski Uygur Türkçesinin etkisi altındadır. Ancak Uygur Türkçesiyle Türklük bilim adamları Karluk Grubu'ndaki lehçeleri Özbek-Uygur lehçelerine dâhil eder. Bunun anlamı şudur: Uygurlarla Karluklar aynı devirde Türk Dünyası sahasına çıkmış ve birer bağımsız diyalekte sahip olmuşlardır. Hâlbuki Karluklar VIII. asırda ortaya çıkana kadar, Uygurların kendi devletleri ve yazılmış sayısız eserleri oluşmuştur. Eski Uygur Türkçesi, bu şekilde Karluk Türkçesini hem söz dağarcığı hem de gramer açısından kendi tesiri altına almıştır. Tabii ki günümüz

Yeni Uygur Türkçesi eski Uygur Türkçesinden birçok yönden ayrılarak farklılaşır (Tokatlı 1997: 100). Karluk grubu içerisine yazı dili olmayan Sarı Uygurca [$\ll *sal^2iğ + iğ$ “asil insan” + $**oğul^2 >> **oğuz$] (Şira Yugur) ve -Çağatayca ve Kıpçakçadan ortak özellikler taşıyan (Ölmez, 2012: 40) *Oğuzların “en doğu”daki boyu-* Salarca (< Salgur > Salur > Salır) ve Hoton “Moğolistan’da yok olma tehlikesindeki bir Türk dili” (Tavkul, 2003: 30) diyalektlerini de dâhil edenler vardır (Nerimanoğlu, 2011: 583). O zaman Çağdaş Türk lehçeleri Karluk grubunda Özbekçe, Yeni Uygurca ve Sarı Uygurca vardır. Salarca ise Oğuz grubundandır. Bir de söz başında #t ve söz sonunda g# ünsüzlerinin korunduğu Selçuk Türkçesini devam ettiren İran’ın kuzeyindeki üç ağız Horasan Türk lehçesi vardır. Burada Oğuz Türkçesi ile Karluk Türkçesi arasında kalan bir etkileşim alanında konuşulmaktadır hatta Oğuz Türkçesi ve Karluk Türkçesi karması bir melez dildir. Burada Oğuz Özbekçesi tamamıyla Doğu Türkçesi etkisindedir. Celâddin Rumî’nin (1207-1273) Türkçesi ve *Behcetü’l-Hadayık*, *Kitabü’l-Feraiz* de Horasan Türkçesidir. Horasan Türkçesiyle yazılan eserler XIV. asırdan ileri geçmemiştir (Doerfer ve Hesche, 2002: 320-132). O zaman karışık dilli eserleri yeniden değerlendirmek gerekir.

İntiba bakımından Karluk Türkçesine mahsus aynı kökten gelen birkaç kelime: *Balasagun* “hekim beldesi” < Ar+T *b^aldq^t* “belde”+*sağun* “hekim”, KB *ay sağun* “bir rütbe” (Karahana, 2009: 230), DLT *sağun+n* “Trkm. *kökyuk* “yüksek derece ve unvan”, Krh. *sağun* büyükler” (Turan, 2018: 163) “hekim” örnek *sıgun* “hekimbaşı; metoforik olarak kutsal geyik ” ve *sagunotu* “hem ilaç hem de zehir olan bir hekimlik bitkisi”, *sınaka* “atasözü, toplumsal bir öğüt vermeyi amaçlayan söz dizisi”, ET *sağın-* “sayı saymak”, And. ağız. *sad-un* “evlilik veya ant yoluyla akraba, kan kardeşi; TT’de kutlu kişi, erkek adı”, *sa-ğü* “ölen kişinin meziyetlerini anlatan ağıt”, *sa-ğ* “muteber”, *sa-k* “bilinçli, dikkatli, uyanık”, *Sak+a* “İlk Türkler”, *say-* “düşünmek, sayı saymak” < *sa-d-*, *sa-t-* “eş değer saymak, takas etmek”, *sat-ı* < ET *sat-ığ*, “kötü ruhları kovulmuş, böylece ölmemesi düşünülen bebek, kız adı”, *satılmış* “bedel edilmiş, bir şeyi bir şeyin yerine verilmiş, erkek adı”, *sat-aş-* “boy ölçüşmek”, Kıpç. *satum* “bedel”, Yak. *Sıga Toyon* “baltalı bir savaş tanrısı yaratıcı bir ruh”, Moğ. *sadağa* “hasta bir kişiyi temsil eden ve kötü ruhları kovmakta kullanılan kâğıt bebek”, Moğ. *sagan* “geyiğin beyaz rengi dolayısıyla kutsal sayılan su ile münasebeti dolayısıyla su ruhları”, *sa-* “itibar etmek” (Karakurt, 2011: 258).

Aşağıda karakteristik ses değişimleri ve bunları gösteren söz dağarcığı seçkisi sunuldu. Böylece Karluk Türkçesinin Oğuz lehçe ve ağızlarındaki etkisi görülmüş oldu.

2. Fonetik Özellikler

XI. asırda Arğu, Çiğil, Tuhsı ve Yağma gibi boylardan oluşan (Karahana 2009: 69) Karluk grubu Türk lehçelerinde (“Hazar Tamgası” dediğim- Altayistik açıdan) belirlenen “sıralı kural” gereği geçmişten günümüze, kelimenin başından sonuna

doğru şu fonetik özellikler vardır: Söz başında İT #K³: #p > #ø, #δ > #y, #ğ > #ø (üç: Özb. *uch*, Slr. *uš ~ oshī*); AT /V:/ > Özb. a°/ ve kapalı é/nin fonemik olarak korunması; l² > l, r, z (Çağ. *kökel* “göğüs”); ET d/ > y/ (Genel Türkçedeki gibi ancak ET’deki gibi *quduq* “kuyu”, Hrz.m.’deki gibi *azgu* “iyi” < ET *edgü*); OT /G/# > k; YT ve devamında nazal /ŋ/ ‘nin korunması hatta Özbekçede /ng/ şeklinde iyice belirginleşmesi; ÇTL ç > ş (Slr. *uš ~ oshī*) ve Y Uyg. *paka* “(kur)bağa” / Y Uyg. *pat-* “batmak” / Y Uyg. *piç-* “biçmek” / Y Uyg. *put* “but” (< **püt*), Özb. *piçoq* “bıçak”, Sarı Uyg. *pus* “buz” (Kılıç 2020: 63, 66), Sarı Uyg. *piñ* “bin” ötümsüzlük görülür. Horasan Türkçesinde ise kelime içinde tam ötümsüzlük görülür: *çaqa* “çağa, çocuk” (Doerfer ve Hesche 2002: 326).

Karluk Türkçesi -ET d/ > OT y/ olduğu- Genel Türkçe (GT) içerisindedir. Karluk Türkçesinde (Eski Türkçede) ön seste #d ünsüzü bulunmaz (Gabain, 1988: 40). Söz başında #t korunmuştur. Söz başında (*piñ* “bin”) #p ötümsüzleşmesi de var (Napolnova, 1989: 332). Eski Türkçeden sonra Karahanlı Türkçesindeki kök vokalinde sonra gelen d/ ünsüzü GT’de d/ > y/ şeklinde değişmektedir. Bu konson Çuvaşçada r/, Yakutçada t/, Hakaşçada z/ ve Halaççada d/ şeklindedir. Karluk grubu Türk lehçelerindeki #t > #d, #k > #g düzenli ses değişimleri nadiren de olsa Oğuz Türkçesinde görülür. Oğuz grubundaki Azerbaycan ve Türkmenistan Türkçelerinde Karluk Türk lehçeleri grubunda görülen #b > #m ve b/# > w/# > v/# (> y/# > ø/#) ünsüz değişimi düzenli bir ses olayıdır (Saatçi, 2020: 59, 205).

Ayrıca Kuzeybatı Kıpçak lehçelerinde (Kzk. ve Kırg.) gerileyici benzeşmeyle görülen Kzk. *meyram*, Kırg. *mayram* < ET *bardam* > *bayram*⁹ Özb. ve Yeni Uyg. Türk lehçelerinde olduğu gibidir (Kılıç, 2020: 64).

Yine O. N. Tuna Orta Türkçe derslerinde Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin gelişimini “Erken Azerbaycan Türkçesine dayandırdı. Yeni Türkçe dönemindeki (XVI-XIX. asırlar arasındaki Türk dilindeki) Azerbaycan Türkçesinde kök vokalindeki birincil uzun ünlü izini bir nevi ünsüz uzamasıyla konson ikizleşmesi şeklinde Çağatay Türkçesindeki gibi gösterir (Gülsevin, 2012: 12): Azr. *səkkiz* “sekiz”, *doqquz* “dokuz” ama iki sayı adında böyle olmaz.

Oğuz Türkçesinde #b > #v ünsüz değişmesine rağmen bazı kelimelerin söz başında #b ünsüzü korunmuştur. “Söz sonu *-g’nin ötümsüzleştirilmesi, Karluk dillerinin karakteristik bir özelliğidir; ancak hem Özbek Türkçesinde hem de Uygur Türkçesinde düzensiz bir şekilde ortaya çıkar, muhtemelen morfolojik türev analogilerine bağlıdır.” (Starostin, 2003: 146). Orta Türkçe lehçe oluşumunda en önemli ses hadisesi ø (Güney-batıda, Oğuz),¹⁰ (Kuzeyde, Kıpçak) w < G > k (Doğuda,

⁹ Moğ. *bayar* “sevinç, bayram” < **badara-* “sevinmek” > *bad(t)ra-m* “sevinç günü” > *bayram*; Celal Bayar (1883-1986) bilinen soyadıdır. Yine Silifkenin Gedikpınar mahallesinin eski adı *Bayar* idi. Derleme Sözlüğüne göre Mardin ağzında ise *bayar* “ekilmemiş toprak” yani dinlenmiş, bayram etmiş toprak demektir.

¹⁰ Eski Anadolu Türkçesinde örnekler: Söz içinde *eyöü* “iyi” << *edgü*, söz sonunda *kamuø* “bütün, hepsi” < *kamağ* biçimin görülür.

Karluk) olmasıdır. Yani söz sonunda ötüksüzlük korunur: Yeni Uyg. *tağlık* “dağlı [*dālī* <*daølθ* < AT **dāgliğ* < **ṭā*- “en yükseğe çıkmak” -ğ+ “yüksek yer” +*la*-ğ (> +*la*-k -otlak gibi-)]”, Kırg. *tölü* тоолуу, Batı Moğ. -gerilme ile- *tajiya* [*tayi:a*] “orman” (Starostin vd. 2003: 1359). Mesela *azı* (*diş*), Kırg. *azuu*, Kzk. *azuw* < AT **ār²ig* > Özb. *oziq*, Çuv. *ora*, -birincil uzun ünlünün ses dengelemesi neticesinde kendisinden sonraki ünsüz geçmesiyle *r > z > s > h* yarı *ünlüleşmesi*, söz sonunda ise ikincil/dolaylı uzun ünlü- Yak. *ahi*: [*ah^v*] olur. Oğuz Türkçesinde #K > #G değişmesine rağmen Karluk Türkçesinde söz başında #K ünsüzü korunur. Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz grubu lehçelerinde art damak ünlüsü taşıyan söz başındaki #*k* ünsüzünde #K > #G değişmesi olurken TT’nde korunur (Akar, 2014: 11).

Tarihî lehçelerde söz başı /k/ sesinin durumu.

ET	Karahanlı T.	Harezm T.	Kıpçak T.	Çağatay T.	EAT
ķ-	ķ-	ķ-	ķ-	ķ-	ķ-
<i>ķapığ</i>	<i>ķapığ</i>	<i>ķapığ</i>	<i>ķapığ</i>	<i>ķapığ</i>	<i>ķapu</i>

Oğuz lehçelerinde söz başı /k/ sesinin durumu

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan T.	Türkmen T.	Anadolu Ağızları
ķ-	ğ-	ğ-	ğ-
<i>ķol</i>	<i>ğol</i>	<i>ğol</i>	<i>ğol</i>

İkincisi kelime sonunda *asığ*, *kapı* gibi *g#* ünsüzü korunur. Üçüncü olarak *kergek*, *sargar-* gibi birden fazla heceli kelimelerde ekin başındaki /*g*/ ünsüzü korunur (Arat 1987: 146). Bazen *tolkun* “dalga” gibi /*k*/ olarak da korunur. Arapçadan alınan kelimelerde bazen ayın ünsüzü art damak ünsüzüyle karşılanır: *niğmet* “nimet” (< Ar. *nⁱmq^t*).

Eğer Oğuz lehçe ve ağızlarında böyle bir durum varsa arkaik unsur sayılır. Yine aynı şekilde kök vokalindeki birincil asli uzun ünlüye dayanan kapalı *é/* vokali Oğuz lehçe ve ağızlarındaki Karluk Türkçesine ait eskicil bir unsurdur. AT’deki birincil uzun ünlünün kök vokalinden sonra ünsüz ikizleşmesine sebep olması da Karluk Türkçesine ait bir özelliktir. Arapçanın periferik dil olmasıyla Karluk Türkçesindeki ET’den gelen dudak sesindeki *w/#* < *b/#* çift dudaklılık da Karluk Türkçesine ait bir unsurdur. Damak n’si(ŋ) ünsüzünün korunması da Karluk Türkçesinden kalan arkaik bir özelliktir. İki vokal arasında /*I*/ ünsüzünün *VğV* şeklinde korunması ayrı bir Karluk Türkçesi unsurudur. İnce sıradan kalın sıraya yani art damaktan ön damağa bazı kelimelerde de tam tersine geçiş görülmektedir. Karluk Türkçesine ait söz dağarcığında ötüksüz ünsüzler dikkat çekicidir. Son olarak *k > ħ* süreklileşmesi ve *ç > ş* ünsüz değişmesi de unutulmamalıdır. Son olarak kök vokalindeki ünlünün ses yarılmaması neticesinde iki ünlü arasına sürekli ünsüzlerin girmesiyle büzülmenin tersi olan gerilme ses olayı *kığı* < ET *kıg* “hayvan gübresi” örneğinde görülmüştür.

Aşağıda her ne kadar genel Türkçede ortak olarak görülse de daha çok Karluk Türkçesine mahsus olan örnek sözcük seçkisi daha çok Kaşgarlı Mahmaud'un Dîvân'ına göre alfabetik olarak verildi (Karahan, 2009: 269):

alma “elma” Irk. Trkm. < *almā* < *alm'a* < *āl* “kırmızı”+**mula* “elma”[al/la kakafonisinden dolayı /l/ ünsüzünden sondaki akıcı ünsüz ve orta hecedeki dar ünlü düşerek büzülme olur]. Kaşgarlı Mahmud Türklerin *almula* dediğini belirtir.

apa “abla” And. ağz. Karluk Türkçesinde ise “anne” anlamındadır (Gezer, 2019: 82).

aruk “güçsüz, yorgun” And. ağz. (Mert, 2019: 91), Özb. *oriqla-* [*a°riq+la-*] “zayıflamak”.

ayruk, *ayrı* < *ayru* < *ayrug* < EAT *ayruk* < ET *adruk* >> Sivas-Zara *ayruk* “kavşak”ı Malatya-Pütürge *ayruk* (otu) “tel gibi dalları olan yabani çimen”.

Bar “var” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

bar- “varmak” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

ber- “vermek” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

bêşik “beşik” Irk. Trkm. (Saatçi, 2020: 206).

bilen “birlikte, ile” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

bol- “olmak” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

çaḥşak “aşınmış dağ oyuğu” And. ağz. Karluk Türkçesinde ise “dağ tepelerindeki taşlık yer” (Gezer, 2019: 82).

çakı “çağa, çocuk” Horasan (Doerfer ve Hesche, 2002: 332).

çal “ala renk” (Mert, 2019: 65), muhtemelen çal- “benzemek” fiilinin kökteşi olan bu kelime daha sonra ekleşmeye başlamış ikincil bir kelimedir. Örnek: *kurçal* “kır saçlı olan”.

çaḥşāk “kurutulmuş şeftali, üzüm” (Karahan, 2009: 269).

çäkük “çekiç” (Karahan, 2009: 261) -ileri benzeşme- < O Far. *çakūç* “keser, nacak, (fırlatılabilen) küçük balta, Alm. wurfaxt” > *çakuş* (Bartholomae, 1904: 575),

dağı “dahi” (<< takı Ø “tasviri fiilin kullanımdan düştükten sonra kalıpsan isim yapıcı vokal gerundiumun kategori eki olarak ara ek oluşturması” < tak-ı F-) Nazmu'l-Hilâfiyat'tın k > g ötümlüleşmesiyle temsil ettiği I. Ağız Grubu (Bilgin, 1998 ve Develi, 2002: 120). Diyalekt sınıflandırmalarında anahtar kelime olarak temel ölçütler içerisinde yer alabilir.

déwe “deve” < ET *téwe* (Saatçi, 2020: 206) < ET (Irk Bitig) *tebe* > Moğ. *temee*.

dostlıg “dostluk” EAT, Sultan Veled (Napalnoba 1989: 332).

döy- “tahammül etmek”, Azr. *döz-* << *δöd-/ >>Y Uyg.-Özb.çid-, Çuv. şir- (Hazar, 2011: 8).

**kōδ* > Hıç *kēr*- “gör-” uzun ünlü kısalırken ünlü düzleşmesine sebep oluyor ve Argu lehçesi olan Halaçça; Kıpçak ve Karluk lehçeleri gibi söz başında ötümsüzlüğü tercih ederken Oğuz Türkçesinde ötümlülüğü birincil uzun ünlünün izi olarak kabul eder. Özb. *ko’z* “göz”[o’ü-ö arası yarı-yuvarlak ön ünlü], Özb. *ko’r*- “görmek”. TT *göster*- < **kōsδøer*- < -*gXδ* metatezi ile- *köz+ger-δ*-; Oyr. *Kös* “göz”, Tuv. *kōsgü* “gözlük”, Çuv. *koś* “göz”, -s > *h* ile- Yak. *kōhün* “göz”.

maņa “bana” (Napolnova, 1989: 332).

men“ben” Celâleddin Rumî’nin şiirleri ve Dede Korkut Hikâyeleri (Napolnova 1989: 334).

miñ ~ “*bin*, 1000” EAT (Napolnova, 1989: 332).¹¹

munça “bunca” Celâleddin Rumî’nin şiirleri ve Dede Korkut Hikâyeleri (Napolnova 1989: 334).

namard+a“namert+e” (< Far. *nâ-mard*) Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133) > Trk. *nāmārt*.

niğmet “nimet” (< Ar. *nîmqf*) EAT, Sultan Veled (Napolnova, 1989: 332).

oku- “çağırma” (Mert, 2019: 68).

olıç(ım)“çocuklara söylenen sevgi ifadesi” (Karahana, 2009: 218).

palta “balta” Trkm. (Kılıç 2020: 66).

pek“oldukça, çok, sağlam, katı, korunaklı” (< *berk*).

porsuk“sansargillerden malum hayvan” (< ET *borsmuk* “benekli”).

rehm“rahm” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

sağraq (< Far. *sāğar* “içki kadehi, ayak; *sağar* “Tasavvufta arif kimsenin gönlü”)+*ni* “kadehi” (Napolnova, 1983: 332).

sağun “sağ, taraf, esenlik anlamında bir unvan” (Karahana, 2009: 127).

séw- “sevmek” < ET *seb*- > Trkm. *söy*- “sevmek” ,Y Uyg. *söy*- “sevmek” < Çağ. *sév*- “sevmek” > Özb. *yok[yaxshi kör-]*.

särkär “haydut, yol kesen” < Fa. *ser+kâr* “başkan, işi idare eden” (Karahana, 2009: 269).

siñek “kara sinek” Trkm < *siñ*“sineğin çıkardığı cınlama sesi” +*ek* “küçültme eki”.

sıvı “cıvık” < ET *suğuk* “tükürük” (Mert, 2019: 136) yani *sub* > *suv* > *su(y)* *y#* << *b#*

¹¹ *püj* ~ *miñ* ~ “*bin*, 1000” (Napolnova, 1989: 332). Sarı Uygur Türkçesindeki gibi söz başında #p ünsüzü tercih edilmektedir (Kılıç, 2020: 64). Dudak ünsüzü “/b/ sesinin Türkçede homorganik ilişki içerisinde olduğu fonemler mevcuttur. Bu nedenle girişteki /b-/ sesi gerileyici veya ilerleyici benzeşme gibi herhangi bir nedenle fonemik dönüşüme zorlandığında, özellikle homorganikleri olan /m-, p-, v-/ ile nöbetleşmekte ya da erimektedir. /p/ sesinin üretilmesi esnasında ses titreşimi dudakların açılmasından 50-60 milisaniye sonra başlar. Yani /p/’nin ötümsüzlüğe dayalı bir formant diziliminde teşekkülü /b/’ye göre çok daha kolaydır.” (Kılıç, 2020: 62-63).

ses değişmesiyle alakası yok. Her v, b > v ünsüz değişmesinden gelmez.

suğur- “yudumlamak” (Karahan, 2009: 127) -gerilme ses olayı- < ET *sör*- “emmek”.

suğut “ekşi süttten yapılan kurutulmuş peynir” (Karahan, 2009: 216).

susğāk “su kabı” (Karahan, 2009: 169) << **suvst*- “sulamak” + (ğ)ak“kepçe” < ET *sub* “su”.

suvlağan “sulayan” Mahtum Kulu-Trkm. (Kara, 1998: 133).

suvar- “sulamak” < ET *sub*“su” >> TT *suy+u* “suyu.

sümük “kemik” Azr. ve And. ağz. < ET *sünük*, yalancı eş değer kelime olmuştur.

şığan “sıçan, fare” <şigan Salarca (Ölmez, 2012: 248) < sıç-ğan > Özb. *sichqon*, Y Uyg. *çaşqan*.

taşra ~ *daşra* “dışarı” EAT Sultan Veled (Noponova, 1989: 332).

tiyin “sincap” And. ağz. < ET. *tegiñ*., Pütürge-Malatya ağzında *değın* “sincap; mecazen kurnaz kişi.”

tolkun “dalga” (Tekin, 1980: 91).

toñuz “domuz” EAT (Napalnova, 1989: 333).

töle- “(para) ödemek” Trkm. (Tekin, 1980: 91).

tutuk/tutu “rehin” (Mert, 2019: 77).

tün+e- “(kuşlar için) gece+le-”, Özb. *tun*“gece”, Yeni Uyg. *tün*“gece” < AT *tün* < **t’üni*.

tütün “duman, sigara” (Mert, 2019: 79).

uruğ “akraba, *uyruk*” Salarca (Ölmez, 2012: 248) <*ür+ “yumru; tohum” +uğ “döl, soy, sop” > Özb.-Y Uyg. *uruq*, -Kıpçak tesiri- Trk. *uruw*.

üt- / *ut*- / *yut*-“yenmek, kazanmak” (Mert, 2019: 83).

ügürgān “taneleri olan bir bitki” (Karahan, 2009, s. 269).

yağı “düşman” Irk. Trkm. ~ Batı And. ağz. *yağın* (Saatçi, 2020: 546) < ET *yağı*.

yaru-ğ “aydınlık” Özb.-Urgenç Karavul ağzı.

yaşur- “gizlemek” (Gülsevin, 2009: 363).

yaxşı “iyi” Özb., Azr.-Horasan < **yakçu* < **δak*-(1)ş-ığ >> Kzk. *jaqsı*.

yun“pamuk”(Karahan, 2009, s. 269) <*yun*- “yıkanmak” -ğu, *ked-gü* “giysi” gibi.

yüat- “utanmak” < *yüvat*- < DLT *uvut*- > Y Uyg. *uyat*- (Ölmez, 2012: 250), -fono-semantic başkalaşmayla- ~ DLT *avin*- “yakınlık göstermek”, -isim kökteşi- Özb. *iyat* “ayıp”, *iyat bol*- “utanmak”. Osm. *avut*- ~ *avit*- “iğfal ile meşgul olmak”, TT *avunmak*. Bu kelime Türkiye Türkçesinde *avut*- “oylamak” şekline evrilmiştir. Türkçe kelimelerdeki *ikiz ünlüler* (diftonglar) Ana Türkçedeki kök vokalinde bulunan birincil asli uzun ünlüye dayanır. Çift ünlüler ise alınma kelimelerde iki ayrı hecedeki

ünlünün söz içinde yan yana bulunmasıdır. *Ubut-* >> And. Ağz. *ut* “utanma” (Mert, 2019: 80), Özb. *iyat* “ayıp”. Kelimenin etimolojisi (Starostin, 2003: 307):

PTürk. *(i)abi- 1 to enjoy oneself, be happy (refl.) 2 to comfort (caus.) (1 радоваться, быть счастливым 2 утешать, успокаивать): OTürk. *abiniq* ‘consolation’ (USp. 43), *avin-çu* ‘concubine’ (YB 1); Karakh. *avin-* 1 (MK), *avıt-* 2 (KB); Tur. *avun-* 1, *avut-* 2, ‘to deceive’; Gag. *aut-* ‘to deceive’; Az. *ovun-* 1, *ovut-* 2; Khal. *avun-* 1, *avut-* 2; MTürk. *avut-* 2, *avun-* ‘to find comfort’ (Sangl.); Uzb. *ovun-* 1, *ovut-* 2; Krm. *avun-*, *uvun-* ‘to be consoled’, *uvut-* 2; Khak. *abit-* ‘to lull’; Shr. *abit-* ‘to lull’; Tv. *aat-* ‘to lull’; Tof. *aat-* ‘to lull’; Yak. *ia-hax* ‘play’; Dolg. *ia-hak* ‘play’.

3. Morfolojik Özellikler

Bazı örnekler yukarıda geçtiğinden burada tekrar edilmedi.

Karlık lehçe grubunun temel lehçesi olan Özbek Türkçesinin dikkatlerden kaçan bir morfolojik özelliği {-ş-} ekinin Kırgız Türkçesindeki gibi {+lar} fonksiyonunda da olmasıdır. Örnek: (*Odamlar oʻrnidan turib, domlaga joy berishdi.* [(A°damlär ornidän turib) da°mlägä ca°y bérişdi.], “(Adamlar yerinden kalkıp) öğretmene yer gösterdiler.” Türkiye Türkçesinde de öznedeki çokluk eki varsa tenafürden kaçınmak için yüklemdeki kişi ekinde tekrara düşülmez. Ancak bu {-ş-} eki Yeni Uygur Türkçesinde de vardır: *Oğrilar ordiniñ içige kirip hezine bar cayını izdişiptu.* “Hırsızlar şehrin içine girip, hazinenin bulunduğu yeri aradılar.” (Hüseynova, 2017: 131). Yine bu cümledeki {-y)IptI} Uygur Türkçesindeki yapı Türkmen Türkçesine, XIII. asırdan itibaren oluşmaya başlayan Anadolu ağızlarından Muğla ağzına kadar (Akar, 2018: 190) ve birbirlerine yazdıkları gazelleri kervanlarla gönderen A. Ş. Nevai ile Necati Bey’in şiirinde kullanılan yapı morfolojik bir izdir.

Oğuz Türkçesi yazı dili Eski Türkiye Türkçesi (EAT) metinlerinde ad durumu ekleri {+nI} (accusative), {+GA} (dative) EAT Kadı Burhaneddin *biz+ge* (Noponova, 1989: 332), {+dIn} (ablative) şehir+din Marzubanname / *andın* “ondan” ve *yanadın* “tekrardın” Kelile ve Dimne (Noponova, 1989: 332), +birle (instrumental); {+zIr-}, {-gUr-} yapım ekleri; {-I)pdur / -Up+am, -Up+san, -UpdUr} (geçmiş zaman eki) eki nadiren görülebilir (Gülsevin ve Boz, 2019: 59). EAT’de şiirde boğulmayı önlemek için {+nI} ile beraber zamir /n/’li 3. teklik kişi iyelik ekinden sonra sıfır accusative {n+ø} ekinin gelmesi de Karlık Türkçesine mahsus bir özelliktir: Sultan Veled’te *niğmet+in+ø* “niğmetini”, *dostlıg+in+ø* “dostluğunu”. Ayrıca başka ekler de var. {+(ı)n} vasıta “instrumental” eki: *biñ gez+in* “bin defa” EAT Ahmet Fâkih, *dün+in* “akşamleyin” Kelile ve Dimne, *güz+in* “sonbarda”, *ol vakt+in* “o zamanda” Kitâb-ı Dede Korkut; {[(ø)e]+r^A/_v} “directive” yön gösterme eki: *yolu+ra* “yoluna” Yusuf ve Züleyha EAT, *göksi+re* “göğsüne doğru”, *içerü, yukaru* Kitâb-ı Dede Korkut; {+CA} eşitlik “equative” eki: *gök+çe* “mavimsi”, *kuş+ça, kendü arzusu dileg+ünce*; {+GAY}

gelecek zaman eki: *bol-ğay*, *bér-gey*; “Bütün bu ekler Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde çok işlenmiştir.” (Noponova, 1989: 332).

Türkmen Türkçesinde {-GAN} şimdiki zaman sıfat-fiil eki de Çağatay Türkçesindeki benzer Karluk Türkçesine ait bir unsurdur (Kara, 1998: 133): *durğan* “duran”, *getirğan* “getiren”, *okan* “okuyan”; EAT’de {-GAN} eki: (Celâleddin Rûmî, Kadı Burhaneddin ve Şeyyad Hamza) *tut-ğan* “tutan”, *yazılğan* “yazılan”; Yunus Emre *savaşğan* “savaşan”, *karişğan* “karişan” (Napolnova 1989: 332). Bir de {-ØAN} < {-GAN} ekiyle karıştırılan (Emre, 1945: 182) ancak “çok yapan, devamlılık ifadesi veren ve olan” anlamıyla genellikle tek heceli - geçişsiz (Koca ve Koca, 2021: 156)- fiil kökleri üzerinde görev alan ve çok heceli yapısı dolayısıyla birleşik ek intibai veren ve Eski Türkiye Türkçesinde işlek olmayan {-AGAN} eki vardır (Türkmen, 2022: 22, 29) ki daha çok Karluk grubunda ve Çağatay (Türki Tili) tesirinde kalan çağdaş Kıpçak Türk lehçelerinde görülür. Azerbaycan Türkçesinde g > y değişmesiyle *küsâyân* ‘çok küsen’ (*uşag*) görülür (Türkmen, 2022: 23). Karluk grubu çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde uyuma girmeyerek tek şekli bulunan {-ag'on} [-ağân] morfemiyle Kıpçak Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde ise {-AAGAN} ve ileri dudak uyumlu (labial atraction) {-OOgOn} altbiçim birimli (alomorflu) şekilleriyle ekin çok katmanlı kökeni {*-A-AG-A-(ø)AN} < {*-A-Ak-A-(g)AN} olmalıdır ki bu farklı formlar teşekkül edebilsin.

Artikülasyonda üçüncü kişi iyelik ekinde zamir (prominal) n’sinin kullanılmaması Karluk Türkçesine mahsus bir özelliktir: *rekabıoda*, Mahtum Kulu-Trkm. (Kara,1998: 133).

Türkmencedeki genetive “ilgi hâli” {+nI} şekli yerine Çağataycadaki {+nIng} şeklinin de kullanılması: Trkm. *dağnıø ~ dağnyñ* “dağın”; *Oølar Sina dağnyñ eteğinde söz berdi*. “Onlar Sina dağının eteğinde söz verdi.” Horasan Türkçesinde de nazal ŋ# korunur: *qazan+ıñ karası*, *qälâm+ıñ ucu* (Doerfer ve Hesche, 2002: 332).

Çağataycanın tesirlerini taşıyan Türkmen diyalektine ait ağırlıklı unsurların ortaya çıkmasıyla XIV-XVI. asırlarda yukarıda belirtilen morfolojik şekiller ortaya çıkar (Develi, 2002: 120).

Horasan Türkçesinde bildirme eki +bIs [< +bIz > +mIz] (Doerfer ve Hesche, 2002: 335).

4. Dil Politikası

İstanbul Türkçesini korumak gayesiyle Karluk Türkçesinin kelime hazinesinden Yeni Lisan Hareketi ile istifade edilmemek istenmiştir. “Türkçenin yenileşme serüveni içinde şüphesiz en önemlisini, Ömer Seyfettin’in öncülüğünde Selanik’te çıkarılan Genç Kalemler dergisinde, 11 Nisan 1911 sayısından itibaren ‘Yeni Lisan’ başlığı altında yayımlanan seri makalelerle sistemleştirilmiş olan yenileşme-Türkçeleşme hareketi alır. Yeni Lisan makalelerinin 7.si, İstanbul’da yeni çıkacak olan Muhitü’l-Ma’arif mecmuası heyetine yayımlanması ricasıyla gönderilen ve içinde 14 maddelik bir ilmî

programı ihtiva eden lâyihanın Genç Kalemler’de yayımlanan suretinin -son maddesi konuyla alakalıdır:- 14. Madde: Türk Derneği’nin ve sair tasfiyecilerin yaptıkları gibi Çağatayca, Türkmenceye yahut Anadolu, Rumeli lehçelerine mensup eski ve yeni kelimeler yeni lisan istimal olunmayacaktır. Yeni lisan İstanbul’da tekellüm edilen ve edebî lisanımızın istifasıyla nezih ve necip bir mevkiihaz eden üslûp ve kelimeleri istimal edecek ve bu üslûp ve kelimeleri İstanbul şivesinde mündemiç bedâete tevffikan daha ziyade güzelleştirmeye çalışacaktır.” Her ne kadar dil politikası olarak Çağataycadan istifade edinilmesi istenilse de bu pek gerçekleşmemiştir (Gülsevin vd., 2012: 154). Böylece Eski Türkiye Türkçesiyle Müşterek Orta Asya Türkçesinden bağımsızlaşan Batı Oğuz Türkçesi, Yeni Osmanlı Türkçesinden Çağdaş Türkiye Türkçesine geçerken eski çizgisinden ayrılmamıştır. Ama Kıpçak Türkçesi grubunda olan Kırım Tatar Türkçesi hem Osmanlıca hem de Çağatayca tesirinde kalarak ortak bir lisan hareketi oluşturmaya çalışmıştır. Karışık dilli bir lehçe değil diğer Kıpçak lehçelerine de geçiş diyalekti olan çok lehçeli bir Türkçedir.

XVIII. yüzyılda yazılmış olan *Batırşa*’nın yani Bahadırşah Miñlegali Oğlu Galiyev’in (1710?-1759) Arz-Nâmesi’nde haksızlığa karşı çıkarken hem Çağatay hem de Osmanlı Türkçesinin yanında Kıpçak Türkçesinin özellikleri bulunmaktadır (Öztekten, 2010: 20 ve Türk, 2018: 151). *Batırşa*’nın Osmanlı Türkçesine uyarlanmış diplomatik edebî Türkçesi Tatarcanın milli dilidir. Nogmani’nin tefsirinden bir örnek cümle: -Tatarcada ö > ü değişmesi karakteristiktir.- *Yer ve küklernë yaratқан Allâh yer ve kükke қарағанда кёчкёnelёkde ve һақիրлиқда mişlë bulmaған әdemlernë yaraturға қадир түгёл мё?* (Türk, 2018: 153). Dil tarihi ve dil politikası neticesinde çok lehçelilik özelliği gösteren Tatarca, -Salar Türkçesinin tam tersine en batıda olan öncesinde yerel ağız şeklindeki bu diyalekt hâliyle Karluk Türkçesinden en az şekilde etkilenmiş olmalıdır.- Gagauz Türkçesi, -Çince kelimelerin fazla olduğu-Salar Türkçesi ve Karluk Türkçesinin yazı dili olan Özbek Türkçesi gibi Türk lehçeleri dikkat çekicidir. Karluk, Kıpçak ve Oğuz karışımı Özbek Türkçesi Moğolca, Rusça, Farsça ve Arapça gibi periferik dillerden de etkilenerek sahip olduğu söz dağarcığıyla nispeten karışık dilli bir lehçe olmuştur (Doerfer ve Hesche, 2002: 326). Harezmi bölgesindeki Horezm Oğuz Türkçesi ve Nayman’daki Kazak Türkçesi yanında “özellikle, Semerkant bölgesindeki Kıpçak ve *Karluk-Çigil-Uygur* (Ölçünlü Özbek Türkçesi) ağızları” karakteristik özellikler göstermektedir (Yıldırım, 2017: 125). Ancak Karluk Türkçesinin sadece /l/ ünlüsünü eksiltmeyle dil uyumunun bozularak Ortak Türkçeden nasıl ayrıştığı aşikârdır (Öner, 2020: 1565). Oğuz Türkçesi metinlerde Karluk Türkçesi unsurları Karlukların 961 yılında Müslüman olmaya başlamasından sonra kültürel birlik sayesinde artmış olmalıdır. Ancak Karlukların dil olarak Köktürklere ama siyaseten Uygurlara bağlı olması (Köprülü, 1976: 136) dil karakteristiklerini de ölçünlü dilden ayırmıştır.

Sonuç

Eski Türk dili tarihinde tesirli bir lehçe olan Karluk Türkçesi, Çiğil, Tuhsı ve Yağma gibi boyların Türkçesiyle müşterek olmasına ve Karahanlı Türkçesinin temelinde yer edinmiş önemli bir lehçe olmasına rağmen Kâşgarlı Mahmud'un Dîvân'ındaki tasnifinde ve haritasında kendine yer bulamamış olması garip bir durumdur. Çünkü Karahanlı/Hakaniye devletinin oluşumunda diğer Türk boyları yanında Karlukların büyük tesirinin olması inkâr edilemez. Aşına sülalesine dayanan Karluk yabgusu 840 senesinde kendisini Türk bozkırın hâkimi ilan etmiş ve "kara-hakan" unvanını almıştır.

Eski Türkçe (Köktürk, Uygur, Karhanlı), Horezm Türkçesi ve Çağatay (Eski Özbek) Türkçesi bu lehçenin kesintisiz devamıdır. Tarihi Karluk lehçesinin bakiyesi olarak Yeni Uygur Türkçesi ile birlikte günümüzde Doğu Türkistan, Afganistan (kuzey kesimleri), Tacikistan, Karakalpakistan, Özbekistan (ve Harezim'deki Taşoğuz ağzı konuşulan yöreleri), Kazakistan (güney kesimleri), Türkmenistan (Taşoğuz bölgesi), Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetlerinde konuşulan Çağdaş Özbek Türkçesi, günümüz Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşura sahip olan modern Türk lehçesi olarak bilinmektedir (Wurm, 1989: 139).

Alan yazınuna ait 66 kaynakçaya atıf yapıldı. Bu irdeleme 10 tane dip notla desteklendi. Makalede şu belli başlı neticeler elde edilmiştir: Karluk adının yeniden izahı yapılmıştır. Karluk grubu Türk lehçelerinin üyeleri tespit edildi. XI. asırda *Arğu, Çiğil, Tuhsı* ve *Yağma* boylarından oluşan Karluk grubu Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi, Harezim Türkçesi; Çağatay Türkçesi (Eski Özbekçe) ve -dil politikasıyla bozulmuş- Çağdaş Özbek Türkçesi ve -kendine mahsus elifbalı- Yeni Uygur Türkçesi olarak devam etmektedir.

Türklük biliminde karşılaştırmalı lehçebilim çalışmalarına katkı sağlayacak olan bu makale daha önce yapılan Karluk lehçelerindeki Oğuz Türkçesine ait özelliklere diğer açıdan bakılıp Oğuz grubu lehçelerinde Karluk Türkçesine mahsus özellikler eklenerek her iki grubun karşılıklı irdelenmesi sağlanmıştır. Sesbilgisinde en az 10 ses değişmesi irdelenmiş ve bunlarla alakalı koyu puntolarla gösterilerek uygulamalı görünümüyle -irdelemede yazıldığı hâlde tekrar edilmek istenmeyen kelimeler hâriç- 86 örnek sözcükle bir seçki oluşturulmuştur. Şekil bilgisinde ise 16 örnek tespit edilmiştir.

Giriş ve dil politikası başlıkları altında dil tarihi ve dil coğrafyası açısından irdelenme yapılmıştır. Harita ve şemalarla anlatım güçlendirilmiştir. Sonuç olarak Oğuz Türkçesinin Karluk Türkçesini etkilediği kadar kendisi Karluk Türkçesinden o oranda etkilenmemiştir. Bunun sebebi Horezm bölgesinde Oğuzların bir kısmının kalmış olması ve İstanbul -ağzı değil- Türkçesi gibi ölçünlü bir Türkçenin oluşması, tam tersi diğer hiçbir lehçenin payitaht Türkçesine sahip olmaması bu etkilenmemenin -veya az etkilenmenin- en önemli sebebidir.

Oğuz Türkçesi artık beylikler döneminden itibaren merkezî Türkistan'dan ayrı bir coğrafyada büyük oranda Oğuz ağırlıklı bir edebiyat dili oluşturdu. Bu dilin doğurduğu medeniyette ise cihanşümul bir mefkurenin (-kızıl elmanın- Timur ile sekteye uğratılsa bile) kesintisiz devam etmesi ve akabinde ulus esaslı temiz ve yaşayan Türkiye Türkçesinin oluşmasıyla başta sinema sektöründeki gelişmeler sebebiyle Türk Devletler Birliğinin ve halkının ortak iletişim dilinin Kırım Türkçesinin devrettiği yarış bayrağını taşımaya aday olmasıyla sürdürüleceği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. ve Şen, H. (2018). "Eski Türk Dininin Kozmolojisi ve Kozmogonisi". Türk Dünyası Araştırmaları TDA, 119 (234): 45-74.
- Akar, A. (2014). Eski Anadolu Türkçesi Ders Notları-I. <https://www.academia.edu/35101623/ET:13.06.2023>, pdf 14 s.
- Akar, A. (2018). "Muğla Bölgesi Ağızları Oluşumunun Tarihî Dil ve Arka Planı". Altaylardan Toroslara Konargöçer Türkler. (Editörler: Mustafa Gökçe, Eren Fehmi Eroğlu ve Betül Korkmaz), Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi, s. 183-192.
- Arat, R. R. (1987). Türk Şivelerinin Tasnifi. Makaleler Cilt I. (Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TKAE Yayınları, 69-149.
- Austin, P. (2008). One Thousand Languages: Living, Endangered, and Lost. California: University of California Press.
- Bartholomae, Ch. (1904). Altiranisches Wörterbuch. Strassburg: Verlag von Karl J. Trünber.
- Bartold, W. (1968). "The Burial Rites of the Turks and the Mongols". (Tr. with a note on iconography by J. M. Rogers). CAJ, (12): 195-22.
- Bilgili, C. (2019). "Karluklar Üzerine Bir İnceleme". Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi (MSBD), 2 (1): 29-41.
- Bilgin, A. (1998). Nazmül-Hilâfiyat Tercümesi Giriş-Metin-Dil Özellikleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Choi, H. W. (2019). Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Develi, H. (2002). "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar". Türkbilig, (4): 117-124.
- Doerfer, G. ve Hesche W. (2002). "Horasan Türklerinin Tarihi". (Çeviren: Sultan Tulu). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (14): 319-336.
- Emre, A. C. (1945). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ercilasun, A. B. (2009). Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gabain, A. von. (1988). Eski Türkçenin Grameri. (Çev. Akalın, M.). Ankara: TDK yayınları.
- Gezer, H. (2019). Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi. (Danışmanı: Nevzat Özkan). Kayseri: Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi.

- Gömeç, S. Y. (2001). “Şine Usu Yazıtı’nda Geçen Yer Adları Üzerine.” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, LXIV (240): 427-438.
- Gülsevin, G. (2009). “Türkiye Türkçesi Ağzalarında Dış Lehçe Unsurları Üzerine”. IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı - Bilkent Üniversitesi. 25-28 Eylül, Kırım-Ukrayna, 363-371.
- Gülsevin, G. vd. (2012). XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2716, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1679.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2019). Eski Anadolu Türkçesi. (Gözden geçirilmiş 4. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Hazar, M. (2011). “Kadı Burhaneddin Divanı’nda Geçen Tarihî Azerbaycan Türkçesine Ait Döy- ‘Dayanmak’ Fiili Üzerine”. Tarihsel Gelişimi İçindeki Oğuz Türkçesi ve Kadı Burhaneddin Uluslararası Çalıştayı. Türk Dil Kurumu ve Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas: 13-15 Kasım 2011, 15 s.
- Hüseynova, T. (2017). Oğuz (Türkiye, Azerbaycan), Kıpçak (Başkurt, Tatar) ve Karluk (Özbek, Uygur) Türkçelerinde Fiil Çatısı. (Danışman: Fikret Turan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Jandaarbekov, Z. (1997). “Karluk Karahan Devleti ve Oğuz Devleti Tarihi ile İlgili Yeni Bilgiler”. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi – bilig. (Aktaran: Banu Muhyeva), (5/ Bahar): 157-164.
- Johanson, L.(1998). The Turkic languages. (Editör: Éva Agnes Csató). London: Routledge.
- Kara, M. (1998). “Mahtum Kulu’nun Şiirlerinde Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar”. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi – bilig. Güz (7): 131-135.
- Karahan, A. (2009). Dīvānu Lugatı’t Türk’e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap.
- Kaymaz, Zeki (2004). “Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine.” Amancolovskie Çiteniya. Kazakistan/Öskemen, 7-8 Ekim 2004: 204-210.
- Kılıç, E. (2020). “Türk Lehçelerinde /b-/ > /m-/ Değişmesinin Fonetik Açından İncelenmesi”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. Yaz 20 (1): 59-96.
- Koca, A. ve Koca E. (2021). Uygulamalı Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). “Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri”. Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Winter 5 (1): 1-41.
- Köprülü, O. F. (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. (3. basım), Ankara: Türk Tarih

Kurumu basımevi.

- Kutlu, M. (2020). "Kayalık: Bir Karluk Yabgu Devleti Başkenti". *ANASAY*, (11): 105-128.
- Lindsay, R. (2022). "Mutual Intelligibility Among the Turkic Languages". <https://md.teyit.org/file/mutual-intelligibility-among-the-turkic.pdf>, ET: 06.06.2023, pp 147.
- Mert, A. (2017). "Osmanlı Şairlerinin Çağatay Türkçesiyle Yazdıkları Şiirlerde Kullandıkları Dil Üzerine." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi-SUTAD*. Bahar (41): 107-118.
- Mert, A. (2019). "Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı. (Danışmanı: Abdurrahman Özkan). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Mas'udi, Muruj (1861). *Al-Dhahab wa-Ma'adin al-Jawhar*. (Edited by C. A. C. Barbier de Meynard and B. M. M. Pavet de Courteille). Paris, 1861-77. Edited by C. Pellat. Beirut, 1965-74.
- Napolnova, E. M. (1989). "Edebi Eski Anadolu Türkçesi Tarihinde Bazı Genel Özellikler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, (37): 331-334.
- Nerimanoğlu, K. V. (2011). "Çağdaş Türkolojide Yeniden Yapılanma Şartları Üzerine (Türkoloji Strateji Denemesi). "Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 20. Yüzyıl Konulu" III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2. Cilt. (Editör: Ülkü Çelik), 26-29 Mayıs 2010, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu, 579-588.
- Onur, S. (2020). "Harezmi Türkçesi Fal Kitabı'nda Oğuzca Unsurlar". *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, Eylül (2): 1-30.
- Ölmez, M. (2012). "Oğuzların En Doğudaki Kolu: Salırlar ve Dilleri." *Türk Dili*, Aralık CII (732): 38-43.
- Ölmez, Z. ve Kaçalın, M. (2011). XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili, XVI-XIX. Yüzyıllar Türk Dili. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2369, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1366.
- Öner, M. (2020). "Türk Dünyasında Ana Dil Ortaklığı ve Ayrışma." *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 13 (32): 1558-1569.
- Öztekten, Ö. (2010). 18. Yüzyılda Karışık Dilli Bir Metin, Bahâdur Şâh'ın Arz-Nâmesi (Batırşa Aliyev'den Çarıçe Elizaveta Petrovna'ya). Konya: Kömen Yayınları.
- Saatçi, Ö. (2020). *Dilde Arkaiklik Olgusu ve Irak Türkmen Ağızlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi*. (Danışmanı: Ahmet Nahmedov). Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Salman, H. (1973). *Karluklar*. (Danışmanı: Belirtilmemiş). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Tezi.
- Sarıca, B. (1994). "Olga-Bolga Sorunu ve Yeni Bir Kitâb-ı Güzîde Nüshası Üzerine". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Van-Türkiye, 1 (1): 123-136.

- Schönig, C. (2004). "On some unclear, doubtful and contradictory passages in Maḥmūd al-Kāşyārī's 'Dīwān Luyāt at-Turk' ". *Türk Dilleri Araştırmaları*, (14):35-56.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. and Mudrak, O. A. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages – EDAL*. (with assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov). Leiden, Boston: Brill.
- Süleymanov, O. (2002). Тюрки в Доистории. О происхождении древнетюркских языков и писем / Tyurki v Doistorii. O Proishojdenii Drevnetyurkskix Yazıkov i Pismennostey, (Tarih Öncesi Türkler: Eski Türk Dillerinin ve Yazılarının Kökeni Üzerine). Almatı: Атамұра/Atamura Yayınevi.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. (5. baskı.), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şen, M. (2014). "Tanzimat Aydınlarının "Çağatay Türkçesi"ne Bakışı Ve Şemseddin Sâmî'nin Tesiri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Summer 9 (9): 81-102.
- Tavkul, U. (2003). "Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler." *Kırım Dergisi*,12 (45): 23-32.
- Tekin, Ş. (1974). "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-Bolga'Sorunu". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 21-22 (1973-1974): 49-157.
- Tekin, T. (1978). "Türk Dilleri Ailesi: I." *Türk Dili*, 37 (318): 173-183.
- Tekin, T. (1980). "Türk Dilleri Ailesi: II". *Genel Dilbilim Dergisi*, 2 (7-8): 72-85.
- Tezcan, S. (2011). "Etimoloji Önerileri." *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 20. Yüzyıl Konulu" III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 2. Cilt.* (Editör: Ülkü Çelik), 26-29 Mayıs 2010, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu, 819-830.
- Tokatlı, S. (1997). "Özbek Alfabesi Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (3): 100-105.
- Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1): 155-173.
- Türk, A. T. (2018). "Kazan-Tatar Türkçesi İle Yazılmış ve Çok Lehçelilik Özelliği Gösteren Nogmanî Tefsiri: Yasin Suresi Örneği". *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology*, 28 (2): 147-176.
- Türkmen, E. (2022). "Türkçede 'Çok Yapan' ve 'Olan' Tarama Sözlüğü'nde -AgAn ~ -AğAn, -ğAn ve Diğer Ekli Kelimeler." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar (53): 19-45.
- Wurm, S. (1989). "Özbekçe". *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim (62): 139-186.
- Yakupoğlu, C. (2004). "Anadolu'da Karluk Türk Boyu ve İskânı Üzerine." *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12 (1): 191-204.
- Yıldırım, H. (2017). "Özbek Türkçesi Ağızları Üzerine Bir Değerlendirme". *Dil Araştırmaları*, Bahar (20): 121-145.